

ПРОБЛЕМНА СІМ'Я ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Сім'я – найважливіше джерело соціального і економічного розвитку суспільства. але міцною і стабільною вона може бути тільки тоді, коли в ній панує мир та любов. Для кожної людини сім'я – початок єдиного життєвого шляху, людина повинна бути щасливою у своєму домі, у своїй родині.

Демографічні зрушення, що відбуваються в Україні, моральне і культурне оновлення суспільства, політичні та економічні перетворення зумовлюють процес духовного відродження, викликають потребу у вдосконаленні всіх ланок життя, в тому числі навчання та виховання підростаючого покоління, молоді, її соціальної адаптації. Серед проблем, які в останні роки загострились, є питання соціалізації та адаптації молоді в житті, відродження духовної культури сім'ї, поліпшення якості сімейного виховання, емоційно-психологічного мікроклімату сім'ї.

В сучасних умовах специфіка і основна спрямованість соціальної політики в галузі дитинства та юнацтва полягає в тому, щоб пом'якшувати для них негативні наслідки тих процесів, що проходять у суспільстві, а також створювати умови для видозмін діючих і виникнення нових соціальних інститутів, які мають задовольняти потреби й реалізовувати інтереси дітей та підлітків. До найбільш депризованих груп дітей належать: діти-сироти, діти із малозабезпечених сімей, діти із сімей груп ризику.

У зв'язку з цим особливе занепокоєння викликають сім'ї, які не можуть забезпечити належного рівня сімейного виховання і в яких створюються передумови для негативного формування особистості, протиправної поведінки дітей. По суті, кожна третя дитина в державі росте без батька, а значить не отримує належного рівня виховання і матеріального забезпечення. Крім того, більше половини зареєстрованих шлюбів – невдалі, нестійкі. Незважаючи на те, що батьки не розлучаються і сім'я зберігається, в значній кількості таких сімей спостерігають-

ся стійкі конфліктні ситуації, що виникають внаслідок зловживання батьків спиртними напоями, невміння будувати взаємостосунки між собою, розбіжностей у поглядах на ряд важливих сімейних проблем, непередготовленості до подружнього життя, педагогічної неосвіченості і т.ін. Все це призводить до сімейної деорганізації, нестабільності у взаємостосунках. Збільшення кількості конфліктних, проблемних та тривожних сімей не сприяє нормальному народженню та вихованню дітей, призводить до захворювань та девіантної поведінки. Дослідженнями встановлено, що 75% неповнолітніх правопорушників, що скоїли тяжкі насильницькі злочини, вийшли з сімей, де був низьким авторитет батька, де мали місце пияцтво, сварки, грубість, сімейна дезорганізація.

У зв'язку з цим постає питання, що ж являють собою проблемні сім'ї, чим вони відрізняються від благополучних і одночасно – в чому полягає сімейне благополуччя, як його слід розуміти.

У науковій, соціологічній, психолого-педагогічній, демографічній літературі існує визначення сімейного благополуччя, його сутності. Сімейне благополуччя визначається не матеріально-економічною забезпеченістю сім'ї, її прибутками, а високим рівнем внутрішньосімейної моральності, духовності, задоволеністю емоційно-психологічних потреб всіх членів сім'ї. Дитина в такій сім'ї почуває себе рівноправним членом сімейного колективу, де її люблять, залучають до посильної праці по дому, ставляться до її потреб з розумінням, роз'яснюють, чому слід робити так, а не інакше тощо. Така сім'я створює душевний комфорт, рятує від нервових перевантажень. У нормальній сімейній обстановці дитина виростає доброзичливою, гуманною, здатною до співчуття, уважною, спокійною, оптимістичною, має тверді етичні правила і т.ін.

Говорячи про сімейне благополуччя, В.О. Сухомлинський підкреслював: «немає нічого небезпечнішого для сім'ї, для школи, для моральної повноти життя нашого суспільства, ніж дитина – стражденна, нещасна – на руїнах своєї віри» [1, с. 537-538].

Неблагополучними (проблемними) ми називаємо сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості в силу тих чи інших причин, в результаті чого в цих сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дитини (в основу виділення

типів неблагополучних сімей покладені соціально-економічні та соціально-психологічні фактори):

- сім'ї, де батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають в конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства (тобто припускають різні види правопорушень);
- сім'ї з низьким морально-культурним рівнем батьків;
- сім'ї з стійкими конфліктами у взаємостосунках між батьками, батьками та дітьми;
- неповні сім'ї;
- сім'ї зовні благополучні, які припускають серйозні помилки, прорахунки в системі сімейного виховання внаслідок невміння будувати правильні взаємостосунки між членами сім'ї, низької педагогічної культури та неосвіченості.

Всі ці недоліки, прорахунки в системі сімейного виховання негативно позначаються на формуванні особистості дитини. Так, існуюче в неблагополучних сім'ях споживацьке ставлення до життя, негативне ставлення до праці, невідповідність моральних, естетичних установок сім'ї установкам суспільства, відсутність єдності у життєвих позиціях батьків, невміння раціонально вирішувати сімейні проблеми та конфлікти, враховувати у сімейному житті індивідуальні інтереси, погляди, смаки кожного з членів сім'ї, негативний стиль життєвих взаємовідносин та ін. – все це сприяє створенню негативного емоційно-психологічного сімейного мікроклімату, несприятливих умов для виховання дитини. Вихована в таких умовах, вона відрізняється ранньою втратою потреби у спілкуванні з батьками, егоїзмом, замкненістю, впертістю, конфліктністю, неадекватністю оцінки своєї особистості, озлобленістю, невпевненістю у своїх силах, потворністю поглядів і звичок, негативним ставленням до навчальної діяльності, недисциплінованістю, потягом до бродяжництва і т.ін. Все це сприяє тому, що діти з неблагополучних сімей мають більше передумов для поповнення рядів важковиховуваних, правопорушників.

Дослідження вчених (М.І. Буянов, Л.І. Євграфова, В.О. Сисенко та ін.) стверджують, що недостатність батьківської любові, ласки, допомо-

ги і захисту, доброти, уваги, турботи, людського тепла і розуміння породжують явище депривації, коли дитина позбавлена можливості задовольняти достатньою мірою і протягом тривалого часу свої людські психологічні потреби. Це призводить до зниження її інтелекту, зривів у поведінці, нервового напруження, посилює агресивність особистості. Дитячий психіатр М.І. Буянов стверджує, що сімейне неблагополуччя в тій чи іншій мірі завжди призводить до неблагополуччя в розвитку дитини, зокрема, у формуванні емоційно-вольової сфери, характеру, взаємостосунків з іншими людьми. Проблемна сім'я формує важковихованих дітей.

Розлучення батьків, як свідчать дослідження вчених, негативно впливає на морально-психологічний розвиток дитини, її соціалізацію, формування таких якостей особистості, як гуманізм, здатність до співчуття, ширість, доброта тощо. Там, де дитина залишається з матір'ю, вона отримує фемінізоване виховання. У таких сім'ях в 2-3 рази може збільшуватись можливість протиправної поведінки дитини. 8% дітей з таких сімей навчаються на відмінно, втриє більша кількість – дуже слабо (24%), 21% дітей дуже інертні, не беруть участі в справах класу, громадських організаціях. За даними досліджень з 513 тис. підлітків-правопорушників – 171 тис. (33%) виховувались у неповних сім'ях [2].

Негативно позначається неповнота сім'ї і на формуванні особистості хлопців, які особливо гостро переживають розлучення, відсутність батька. Це часто відбивається у їх поведінкових реакціях – різкість, агресивність, неслухняність, знервованість тощо. Зокрема, такі реакції у них виникають в півтора рази частіше, ніж у дівчат. Багато питань, які в благополучній сім'ї вирішуються між сином і батьком, у хлопців з неповних сумей – на рівні однокласників і часто така соціалізація має негативні наслідки.

У повних, але конфліктних сім'ях дитина теж постійно перебуває у несприятливому психологічному мікрокліматі, у стані підвищеної тривоги. Особистість в таких умовах розвивається дисгармонійно, ускладнюються її взаємовідносини з однокласниками в колективі.

Відсутність позитивних емоцій компенсується у вуличних компаніях, бродяжництві, частих втечах з дому. Дослідження вчених свідчать, що саме сімейне неблагополуччя, конфліктні взаємовідносини у сім'ї,

алкоголізм батьків стають причиною вживання неповнолітніми алкоголю, наркотичних речовин. Уявлення, що поява наркоманії – результат неробства, скуки неповнолітніх, дослідженнями не підтверджується (таких підлітків лише 1%). За даними досліджень вчених, у кожній другій сім'ї підлітків, що вживають спиртні напої, ненормальна психологічна обстановка; між батьками постійно відбуваються сварки, бійки. нездорова сімейна атмосфера породжує відчуженість дитини від рідного дому. Атмосфера постійного психологічного дискомфорту виштовхує дитину на вулицю, в коло «друзів» [3, с. 417].

Як показали наші дослідження, робота з неблагополучними сім'ями буде ефективною, якщо чітко плануватиметься і проводитиметься систематично. При плануванні цієї роботи слід враховувати специфіку сімейного неблагополуччя, індивідуально-психологічні особливості дитини з такої сім'ї, умови сімейного виховання в ній, позитивний виховний потенціал сім'ї. Епізодичність, поверховість такої роботи, звичайно, позитивних результатів дати не можуть.

Кожна сім'я має свою специфіку, свій характер сімейного благополуччя, вимагає конкретних конструктивних порад щодо методики сімейного виховання. Тому, як стверджують наші дослідження, передова педагогічна практика, найефективніші форми роботи з неблагополучною сім'єю – індивідуальні, індивідуально-групові. При цьому слід зазначити, що найголовніше в індивідуальній роботі з батьками – це необхідність довіри батьків до педагога, врахування ситуації розвитку кожної конкретної неблагополучної сім'ї, її складу, виховного потенціалу, індивідуально-психологічних особливостей дитини; систематичність і цілеспрямованість в роботі з цими батьками; добір найбільш ефективних форм і методів роботи з кожною сім'єю. Це можуть бути індивідуальні бесіди, активізація діяльності батьків на допомогу школі, консультації психологів і т.ін. Вивчення особливостей сімейного виховання кожної неблагополучної сім'ї, того впливу, який вона справляє на формування особистості дитини, дає змогу розробляти індивідуальні програми корекції сімейного виховання з метою запобігання важковихованості і правопорушень дітей з таких сімей.

Список літератури:

1. Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю// Твори: У 5 т. К., 1986. Т. 2.
2. Миньковский Г.М. Неблагополучная семья и противоправное поведение подростков// Социологические исследования. 1982. № 2. 3. Сухомлинський В.О. Мікроклімат вашого дому// Твори: У 5 т. К., 1977. Т. 5.

Надійшла до редколегії 19.03.98

І.В. Ващенко, канд. психол. наук

КОНФЛІКОЛОГІЯ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Ще з давніх-давен предметом дослідження фахівців різних галузей науки були конфлікти. За всю історію людства їх відбулося безліч. Зміна соціальної структури суспільства, звичних норм життя, цінностей та ціннісно-орієнтаційної сфери людини об'єктивно призводили до виникнення різноманітних за своїм походженням конфліктів. Плинув час, змінювались століття, одні конфлікти народжували інші, надаючи поштовх розвитку світу, державного і суспільного устрою та визначаючи вигляд і характер кожної епохи.

Історія конфліктології сягає своїми коренями у далеке минуле. Вона пов'язана з уявленням про конфлікт як протиборство, протистояння на ранніх етапах розвитку мови, відображуючи, поряд з категоріями «ми» та «вони», повсякденні факти зіткнення між людьми і племенами. Перенесення цього поняття на світ і співвідношення сил у ньому характерне для найперших філософських вчень. Так, у Емпідокла сили дружби і сили ворожнечі неперервно нібито «перетягують» один одного, визначаючи тим самим кругообіг станів Всесвіту. У давній китайській філософії частки інь та ян, які відповідали жіночій та чоловічій статі, обумовлюють протікання всіх світових процесів.

Уявлення про конфлікт як неминучий феномен людського буття беруть свої початки в глибокій давнині. Взаємозумовленість і протиборство добра і зла, світу і тьми, активного й пасивного початків є вихідними принципами багатьох релігійних систем: будизму, даосизму, індуїзму, християнства та інших.

Перші спроби раціонального обміркування природи конфлікту належать давньогрецьким філософам. Видатний античний філософ-діалек-